

Srovnání přístupu M. Harnera, J. Frazera, V. Turnera a E. Evanse-Pritcharda ke studiu náboženství

Náboženství je velmi důležitým prvkem lidského života a odjakživa rovněž nedílnou součástí lidské kultury. Jde o nepostradatelný aspekt každé společnosti, který je možné velmi specificky a rozdílně nejen vnímat, ale také definovat či zkoumat jeho různorodé podoby, projevy a funkce. V této práci se bude věnovat antropologickému zkoumání náboženství, konkrétně nastínění přístupů, názorů a zaměření studia Jamese Frazera, Edwarda Evanse-Pritcharda, Victora Turnera a Michaela Harnera.

James George Frazer (1854 - 1941) byl významným skotským antropologem, etnografem, jedním z hlavních představitelů evolucionismu a vědců, zabývajících se náboženstvím. Ve svých studiích se věnoval především problematice magie, tabu a totemismu. Za svůj život nashromáždil velké množství materiálů a informací, především pak o náboženství a magii rozmanitých kultur - od antiky, přes Egypt, zámořské národy až po křesťanskou Evropu, ty následně zkompletoval (Frazer, 1994) do svého asi nejvýznamnějšího díla, knihy *Zlatá ratolest* (1890).

Evolutionistická teorie předpokládá stejné fáze vývoje všech lidských společností, od nejjednodušších k nejsložitějším formám (Soukup, 1994). Frazer proto za nejstarší formu náboženství považoval totemismus a další náboženství „primitivních“ společností. Všechny společnosti by pak podle této teorie měly projít stejným vývojem a stát se stejně vyspělými a racionálními, jako Británie (Bowie, 2008). Vývoj společností navíc neodmyslitelně spojoval s náboženstvím, ustanovil proto teorii o třech vývojových etapách lidstva, které představují magie, náboženství a věda.

Magie je prvotním stupněm vývoje, předchází náboženství a předpokládá možné působení a vzájemnou ovlivnitelnost věcí. Frazer rozlišuje především dva typy magie. První je homeopatická magie, která se řídí zákonem podobnosti, kdy se daný následek rovná jeho vlastní příčině, a daného cíle je tak možné dosáhnout pouhým napodobením. Druhá je pak magie kontaktní, založená na zákoně dotyku, kdy člověk, poté co přišel do styku s nějakou věcí, zůstane i po odloučení tímto předmětem nadále ovlivněn a čeká ho prakticky stejný osud. Příkladem využívání této magie mohou být fetiše či manipulace s figurkou nepřítelů (Frazer, 1994).

Pomocí magie si může člověk, prostřednictvím své činnosti (nápodoby, rituálu) naklonit přírodu i božstva. Je tak naprosto odlišná od dalšího stádia společenského vývoje, náboženství. Zbožný člověk chápe Boha jako strůjce, entitu, která jej převyšuje, je mu nadřazena a ovládá chod světa i přírody (Frazer, 1994). Náboženství navíc sestává ze dvou prvků: „teoretického a praktického, totiž z víry v existenci sil nadřazených člověku a z pokusu usmiřovat je a činit jim potěšení. Důležitější je zřejmě ten první, protože nejprve musíme věřit v existenci božské bytosti, a pak se jí můžeme chtít zalíbit“.¹

¹ Frazer, James G. 1994. *Zlatá ratolest: Magie, mýty a náboženství*, str. 50.

Nejvyšším stupněm je pak věda, která se řídí jasně danými zákonitostmi a pravidly. Tím se velmi podobá magii, která také stojí na zákonitostech a následcích určitých jevů, avšak na rozdíl od vědy se spoléhá také na osud a náhodu, a proto je podle Frazera „nutně nesprávná a neplodná, vždyť kdyby mohla někdy být pravdivá a plodná, nebyla by už magií, ale vědou“.² V podstatě je možné říci, že pokud selže magie, na kterou lidé spoléhají, uchýlí se k víře a pokud jim nevyhovuje ani náboženství, obrátí se k vědě (Bowie, 2008).

Dalším významným vědcem, který se zajímal o náboženství, byl britský antropolog a metodolog **Edward E. Evans-Pritchard** (1902 – 1973), představitel funkcionalismu a strukturalismu. Na rozdíl od Frazera, který byl pouze „teoretickým“ antropologem, Evans-Pritchard tento způsob používání zprostředkovaných informací evolucionistů kritizoval, protože výzkum pak ztrácí objektivitu, nestojí na důkazech, ale pouhých odhadech (Bowie, 2008). To pak jmenovitě u Frazera vedlo ke značnému podhodnocení a mylným představám o „primitivních“ národech. Profesor Evans-Pritchard byl naopak jedním z prvních badatelů, který preferoval získávání poznatků prostřednictvím aktivního terénního výzkumu. Především na studium kultury a náboženství těchto národů se také soustředil. Porozumění těmto specifickým náboženstvím podle něj může pomoci k pochopení i velkých, tzv. „světových“ náboženství (Horyna-Pavlinová, 2001). Hlavní funkci náboženství pak Evans-Pritchard spatřuje v tom, že vysvětluje neblahé události (Bowie, 2008).

Věnoval se terénnímu výzkumu afrických kmenů, především Azandů v jižním Súdánu, a Nuerů na pomezí Súdánu a Etiopie. Významným dílem je kniha *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* (1937), ve které popisuje specifický způsob života tohoto kmene, především jejich názor na magii a čarodějnictví. Magie je přirozenou součástí jejich života, čarodějnictví je vrozená schopnost, kterou člověk dědí po svých rodičích, čaroděj ovlivňuje život ostatních a může jím být muž i žena. Čarodějnictví jsou připisovány neštěstí a neúspěch (Soukup, 2000). Není to však pojem, který osvětluje nevysvětlitelné události. Pokud se stane neštěstí, například se zřítí chata, příčina je racionálně vysvětlena – důvodem bylo nahodání základů termity a její obyvatelé pád zabil, protože byli uvnitř, kde se skrývali před horkem. Otázka, kterou se zabývá čarodějnictví, však zní, proč k těmto dvěma událostem muselo dojít současně a jaký to má důvod či dopad pro společnost (Evans-Pritchard, 1976).

Antropologii Evans-Pritchard považoval za humanitní disciplínu, která by měla zkoumat vnitřní logiku dané kultury, to znamená, že spíše než analýzou dat a funkcí společnosti, by se měla snažit pochopit smysl studovaných kulturních jevů (Soukup, 2000). Teprve potom je možné dané poznatky zobecňovat. Dle jeho názoru je také nutné vnímat náboženské otázky jako sociologická, nikoli teologická fakta (Bowie, 2008).

Náboženská problematika oslovila i Skota **Victoria Witterra Turnera** (1920 - 1983), významného představitele symbolické sociální antropologie. Věnoval se především studiu přechodových rituálů a náboženských symbolů. Podobně jako Evans-Pritchard prosazoval výzkum založený na aktivním zúčastněném pozorování (empirické důkazy) a názor, že je nutné poznat náboženství přírodních („primitivních“) národů, především pak jejich rituály, a pochopit jednání členů těchto společenství. Důkladně se proto soustředil na lidské chování a prožívání (Soukup, 1994).

² Frazer, James G. 1994. *Zlatá ratolest: Magie, mýty a náboženství*, s. 50.

Podnikl terénní výzkum kmene Ndembu ve střední Africe, u kterého spolu se svou ženou nějakou dobu žil. Nejprve zkoumal vztahy a konflikty mezi příbuznými tohoto kmene. Následně se zaměřil na rituály tohoto a dalších afrických kmenů, a to především na rituály iniciační, které mají pro společnost jednotící princip. Ty také popsal a rozpracoval v knize *Původ rituálu* (1969).

Navázal a dále rozvinul teorii přechodového rituálu Arnolda van Gennepa, podle níž sestává rituál ze tří částí: odloučení, pomezí (prahové fáze) a přijetí (začlenění do nového stavu, společenství). Zatímco odloučení i přijetí jsou pevné a jisté stavy, které určují postavení a práva jedince, okamžik přechodu neboli liminaritu člověku všechny tyto vlastnosti odjímá (Soukup, 2000), protože „limitární bytosti nejsou tady ani tam, nacházejí se mezi postaveními určenými a uspořádanými zákony, zvyklostmi, konvencemi a obřady.“³ Tento stav znamená, že člověk nikam nepatří, zbavuje se vlastností společenství, ze kterého vystoupil a připravuje se na nové, kam vstoupí. Zároveň však značí rovnost svých členů a často je přirovnáván k novictví při obřadu dospívání, ale i ke smrti nebo pobytu v děložce (Soukup, 2000). S liminarity souvisí termín *communitas*, který označuje skupinu „noviců“, kteří tuto fázi společně sdílí. Ačkoli se jedná o posvátnou událost, osoby v pomezí se ponížují autoritě, aby mohli být přijati. *Communitas* se v různých podobách a úrovních nachází ve všech kulturách, dokonce i v naší, například hnutí hippies nebo spisovatelé beat generation (Turner, 2004).

Zcela specifický postoj k náboženství zaujímá dosud žijící americký antropolog **Michael Harner** (1929), zastánce šamanismu a neošamanismu. Na rozdíl od výše zmíněných badatelů je zastáncem i příkladem výzkumného „pohledu zevnitř“, jelikož zatímco ostatní vnímali náboženství jen jako oblast svého studia, Harner se stal přímo jeho součástí. Mnoho let pobýval u jihoamerického kmene Jívaro, jejich šamanské techniky zkoumal a následně se je i učil. Stal se tak praktikujícím šamanem. Napsal příručku *Cesta šamana* (1980) a prostřednictvím šamanské školy, kterou založil, tyto techniky šíří a v rámci seminářů seznamuje Evropu i Ameriku s šamanským uměním (Bowie, 2008).

Podstatou šamanismu je přímý, nikoli zprostředkovaný (nějakou organizací, např. církví) kontakt člověka s duchovnem, který praktikují „primitivní“ společnosti, ale který podle Harnera praktikovali stejně tak i naši předkové. Šamanismus představuje určitý nezvyklý druh spirituality, přístupný komukoli, zároveň však také určitý stav mysli, povznesený stav vědomí, který je nemožné zkoumat, ale pouze prožívat. Není proto náboženstvím! Náboženství v klasickém slova smyslu značí víru, určité společenství, církev a většinou navíc obsahuje i politické prvky (Bowie, 2008). Šamanismus je však možné považovat také za účinný soubor náboženských rituálů, jako je modlitba či meditace, což jej s náboženstvím pojí (Harner, 2010).

K šamanismu neodmyslitelně patří halucinogenní látky či bubnování, které člověka uvedou do transu, tedy stavu, kdy je schopen komunikovat s duchy. Šamanská praxe navíc vede k ozdravení těla i mysli a často je považována za způsob léčby a vyvarování se nemocí, se kterými si často neví rady ani moderní medicína. Je to způsob osobního jednání, na základě naučeného, způsob života. (Harner, 2010)

Jak samotná tematika zkoumání napovídá, náboženství se v rámci jednotlivých kultur liší, je možné jej zkoumat velmi rozdílně, zastávat různé, někdy až protichůdné názory, zaměřovat se na jiné dílčí části a považovat rozdílné prvky za více či méně důležité a pro náboženství charakteristické, ať už se jedná o srovnávání, hledání univerzální definice, zkoumání konkrétních prvků či kultur, pro po-

³ Turner, Victor W. 2004. *Průběh rituálu*, str. 96.

rozumění či lepší pochopení celku, magii, rituály, víru, boha, léčení, osobní prožitek, způsob života či poznání. Na příkladu přístupů a prací čtyř zmíněných antropologů jsem se na toto snažila poukázat. Práce osvětluje nejen jejich odlišný přístup, ale také postupný dějinný vývoj bádání a změny názorů i zaměření studia, od počátečních dohadů, nezúčastněného pozorování a zavrhování „primitivních“ společností až po going native a zprostředkování spirituálního prožitku šamanismu světa.

Bibliografie

Bowie, Fiona. 2008. *Antropologie náboženství: Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví*. Praha: Portál.

Evans-Pritchard, Edward E. 1976. *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande*. Oxford: University Press.

Frazer, James G. 1994. *Zlatá ratolest: Magie, mýty a náboženství*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta.

Hamer, Michael J. 2010. *Cesta šamana*. Praha: Dharma Gaia.

Horyna, Břetislav a Pavlincová, Halena. 2001. *Dějiny religionistiky*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

Soukup, Václav. 1994. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Univerzita Karlova.

Soukup, Václav. 2000. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.

Turner, Victor W. 2004. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.